

УДК 347.633(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.5>

О. В. Мельник
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-5249-1425

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу питань стосовно захисту прав дітей в умовах війни, характеристика особливостей українських реалій такого захисту, пошук шляхів вдосконалення процесу захисту прав дітей в умовах війни.

Зазначено, що проблематика питань стосовно захисту прав дітей в умовах війни виявляється в наступних аспектах: по-перше, вплив війни на дітей, що вміщує в собі поняття як фізичної безпеки, так і психологічного стану; по-друге, переміщення осіб, як в межах країни, так і за її межі; по-третє, отримання освіти, що включає як тимчасові перерви в навчанні, так і сам доступ до освіти; по-четверте, медичне обслуговування, куди відноситься як отримання медичних послуг, так і психологічна допомога; по-п'яте, соціальна підтримка, куди включаємо соціальні служби та неурядові організації та волонтери.

Зроблено висновок про те, що у сучасних умовах війни в Україні особливу увагу слід приділяти захисту прав дітей. Конфліктні ситуації, спричинені бойовими діями, створюють надзвичайні ризики для дітей, позбавляючи їх базових прав та можливостей для нормального розвитку. Діти стають жертвами фізичних та психологічних травм, втрати батьків та близьких, а також зазнають порушення прав на освіту, охорону здоров'я та захист.

Зазначається, що навіть у таких складних умовах, держава та громадські організації вживають значних заходів для захисту дітей. Важливою є роль міжнародних організацій та партнерів, які надають гуманітарну допомогу та підтримку. Основні зусилля спрямовані на забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей, доступу до освіти та медичних послуг, а також реінтеграцію дітей, які постраждали від війни, у суспільство.

Підкреслено, що в умовах війни захист прав дітей залишається одним із пріоритетних завдань як для держави, так і для міжнародної спільноти. Спільні зусилля можуть забезпечити безпеку та добробут дітей, навіть у найскладніших ситуаціях, та створити основу для їхнього майбутнього розвитку та процвітання.

Ключові слова: діти, захист прав, правове регулювання, національне законодавство, міжнародне законодавство, права дітей, воєнний стан, інтерес.

Melnyk O. V. UKRAINIAN REALITIES OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE CONDITIONS OF WAR

The article is devoted to the analysis of issues related to the protection of children's rights in wartime conditions, the characteristics of Ukrainian realities of such protection, the search for ways to improve the process of protecting children's rights in wartime conditions.

It is noted that the problematic of issues related to the protection of children's rights in the conditions of war is manifested in the following aspects: first, the impact of war on children, which includes the concepts of both physical safety and psychological state; secondly, the movement of persons, both within and outside the country; thirdly, getting an education, which includes both temporary breaks in education and access to education itself; fourth, medical care, which includes both receiving medical services and psychological assistance; fifth, social support, which includes social services and non-governmental organizations and volunteers.

It was concluded that in the current conditions of the war in Ukraine, special attention should be paid to the protection of children's rights. Conflict situations caused by hostilities create extreme risks for children, depriving them of basic rights and opportunities for normal development. Children are victims of physical and psychological injuries, loss of parents and loved ones, as well as violations of their rights to education, health care and protection.

It is noted that even in such difficult conditions, the state and public organizations take significant measures to protect children. The role of international organizations and partners that provide humanitarian aid and support is important. The main efforts are aimed at ensuring children's physical and psychological safety, access to education and medical services, as well as the reintegration of war-affected children into society.

It is emphasized that in the conditions of war, the protection of children's rights remains one of the priority tasks for both the state and the international community. Working together can ensure the safety and well-being of children, even in the most difficult situations, and lay the foundation for their future development and prosperity.

Key words: children, protection of rights, legal regulation, national legislation, international legislation, children's rights, martial law, interest.

Постановка проблеми. В нинішніх умовах, зокрема, наявності дії воєнного стану питання захисту прав дітей є надзвичайно актуальним та складним. Проблематика, зокрема, виявляється в наступних аспектах: по-перше, вплив війни на дітей, що вміщує в собі поняття як фізичної безпеки (діти можуть стати жертвами фізичних травм, каліцтв або навіть загибелі внаслідок бойових дій

тощо), так і психологічного стану (діти, які стали свідками або учасниками військових дій, часто зазнають серйозних психологічних травм, які можуть мати довгострокові наслідки для їхнього психічного здоров'я); по-друге, переміщення осіб, як в межах країни (багато сімей змушені залишати свої домівки, що створює серйозні виклики для забезпечення дітей основними потребами – жит-

лом, харчуванням, освітою та медичним обслуговуванням), так і за її межі (багато дітей разом зі своїми сім'ями змушені виїздити за кордон, де стикаються з мовними бар'єрами, культурними відмінностями та часто недостатнім рівнем підтримки з боку приймаючих країн); по-третє, отримання освіти, що включає як тимчасові перерви в навчанні (військові дії призводять до закриття шкіл та перерв у навчальному процесі, а дистанційне навчання не завжди є доступним через відсутність інтернету чи технічних засобів), так і сам доступ до освіти (переміщені діти часто стикаються з проблемами адаптації в нових школах, відсутністю документів та інколи з дискримінацією); по-четверте, медичне обслуговування, куди відноситься як отримання медичних послуг (військові конфлікти часто призводять до руйнування медичних закладів та браку медичних ресурсів, що особливо відчувається дітьми з хронічними захворюваннями або спеціальними потребами), так і психологічна допомога (дефіцит кваліфікованих психологів та психотерапевтів, які могли б надати необхідну допомогу дітям, що пережили травматичні події); по-п'яте, соціальна підтримка, куди включаємо соціальні служби (під час війни навантаження на соціальні служби зростає, але їхні можливості надавати підтримку обмежені через дефіцит ресурсів) та неурядові організації та волонтери (багато роботи з підтримки дітей виконують неурядові організації та волонтери, але їхні можливості теж обмежені). Отже, можна впевнено стверджувати про складність і багатоаспектність проблеми захисту прав дітей в умовах війни в Україні. Для ефективного вирішення цих проблем необхідна комплексна підхід, що включає як державні, так і міжнародні зусилля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання забезпечення прав дитини, були предметом досліджень великої кількості науковців, серед яких: Т. В. Боднар, В. І. Борисова, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, К. М. Глиняна, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, О. Ю. Ільїна, І. С. Канзафарова, В. І. Кисіль, В. М. Коссака, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатеева, Р. О. Стефанчук, С. Я. Фурса, С. І. Шимон та інші. Водночас існує потреба більш детального вивчення питань щодо захисту прав дітей в умовах війни.

Метою даної статті є аналіз питань стосовно захисту прав дітей в умовах війни, характеристика особливостей українських реалій такого захисту, пошук шляхів вдосконалення процесу захисту прав дітей в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Питання юридичного захисту дітей у міжнародному гуманітарному праві було порушено після Другої світової війни, а от у Гаазькій конвенції (про закони та звичай війни 1899 і 1907) діти не були виділені

як окремі суб'єкти, мова йшла про гарантії «для цивільного населення під час війни» (статті 23, 28, 43–47, 50–53) [1]. Так, з прийняттям у 1949 році Женевської конвенції дітям передбачалося надання правового захисту під час міжнародних збройних конфліктів [2]. Також Женевська конвенція містить спеціальні положення щодо захисту дітей від наслідків воєнних дій. Зокрема, якщо: «у наслідок збройного конфлікту територія країни, на яку було вчинено збройний напад, була окупована країною – агресором, на цих територіях діти, вагітні жінки, матері неповнолітніх дітей, повинні продовжувати користуватися перевагами стосовно медичного догляду, харчування, захисту від наслідків бойових дій, при цьому держава, яка є окупантом, зобов'язана сприяти роботі установ, піклуванням яким були довірені діти на окупованій території» [2]. Отже, Женевська конвенція вперше юридично закріпила принцип захисту дітей як частини цивільного населення під час збройних конфліктів міжнародного характеру.

Згодом практика потребувала розширення та уточнення деяких існуючих положень, внаслідок чого були прийняті Додаткові протоколи, щоб уникнути ризику втратити вже наданого правового захисту. У таких протоколах було чітко сформульовано принцип особливого захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів (ст. 77 Протоколу 1 та п. 3 ст. 4 Протоколу 2).

Також захисту прав дітей присвячена ухвалена у 1989 році Конвенція «Про права дитини», яка передбачає комплексний захист прав дітей. Стаття 38 Конвенції зазначає, що: «держави-учасниці зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, які стосуються дітей, та забезпечувати їх дотримання» [3]. Водночас, передбачається, що: «держави повинні вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали прямої участі у військових діях, при цьому держави також повинні утримуватися від прийняття на службу до своїх збройних сил осіб, які не досягли 15 років». Отже, ста. 38 Конвенції про права дитини фактично відображає ст. 77 Додаткового протоколу 1, та не вносить нічого нового в сферу регулювання питань захисту дітей у збройних конфліктах.

Україна приєдналася до всіх основних міжнародних угод у сфері міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року. Також країна ратифікувала Конвенцію про права дитини 1989 року, зобов'язавшись впроваджувати ці норми у своє національне законодавство. Однак в Україні немає спеціального законодавства, яке регулює захист дітей під час збройних конфліктів. У національному законодавстві є лише окремі положення, що визначають правовий статус окремих категорій населення з цього питання.

Так, Закон України «Про охорону дитинства» (стаття 30) забороняє: «залучати дітей до участі у військових діях, збройних конфліктах, пропаганду серед дітей війни та насильства, створення військових формувань» [4].

З початку повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України, ведення бойових дій, а також тимчасової окупації окремих територій, діти стали однією з найуразливіших груп населення України. Так, діти зазнають прямого впливу насильства, травматичних подій та емоційного стресу, що надає глибокий психологічний вплив на їх розвиток та майбутнє благополуччя.

Один із найбільш відчутних ефектів війни на дітей є втрата батьків, близьких родичів та друзів. Багато дітей залишаються сиротами або змушені жити в несприятливих умовах, що створює не лише матеріальні труднощі, а й призводить до емоційного травмування, відчуття втрати та відчуження.

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає: «захист прав дітей-біженців: діти-біженці, які втратили житло та особисте майно внаслідок військових дій, збройних конфліктів на національному чи іншому ґрунті, мають право на захист своїх інтересів. Державні органи охорони дитинства вживають заходів для розшуку батьків чи родичів дитини, надають матеріальну, медичну та іншу допомогу, тощо» [4] (стаття 30¹). Такі заходи захисту дітей закріплюється й у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [5] і поширюються загалом цю категорію населення.

В умовах бойових дій, діти також стикаються з небезпекою вибухів, обстрілів та мінних полів. У таких умовах, діти змушені жити у постійному страху за своє життя та безпеку. Разом із тим, багато дітей отримують як фізичні так і психологічні травми, і деякі стають інвалідами внаслідок бойових дій.

Однією з найрезонансних справ щодо Росії, з того моменту, як вона напала на Україну, став розгляд про незаконну депортацію дітей. Насильницьке переміщення осіб, що знаходяться під захистом, з окупованої території на територію держави, що окупує, є грубим порушенням статті 7 та заборонено статтею 49 Четвертої Женевської конвенції. Стаття 50 тієї ж Конвенції також забороняє зміну персонального статусу дітей, включаючи громадянство, окупаційними силами. Парламентська асамблея Ради Європи нещодавно ухвалила резолюцію, яка визнала депортацію українських дітей до Росії геноцидом.

З метою допомоги українським дітям, які постраждали від агресії РФ, урядом України з ініціативи Президента України було розроблено план «Bring Kids Back UA», який передбачає: «повернення депортованих Росією українських

дітей; розвиток сімейних форм виховання; реінтеграцію дітей, повернутих з Росії, організацію їх соціалізації та освітні ініціативи; створення центру захисту прав дітей (Child Rights Protection Center); фіксацію злочинів та притягнення до відповідальності Росії; міжпарламентську взаємодію; комунікацію та громадські заходи» [6].

Отже, аналіз українського національного законодавства свідчить про те, що здійснені заходи щодо впровадження міжнародного гуманітарного права для захисту дітей у період збройних конфліктів загалом відповідають встановленим стандартам у цій сфері.

Забезпечення прав дитини в умовах бойових дій в Україні є глобальною проблемою сучасності, яка хвилює всю світову спільноту. Це пов'язано з важливою роллю молодого покоління в забезпеченні життєздатності українського суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку. Існуючі проблеми дітей свідчать про неможливість вирішення цього питання лише на національному рівні, що ініціює потребу в об'єднанні зусиль світової спільноти. Саме це призвело до створення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини.

Міжнародний захист прав дитини під час збройного конфлікту в Україні представляє собою систему узгоджених дій держав та міжнародних міжурядових і неурядових організацій. Ці дії спрямовані на розробку та забезпечення прав дитини, формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, закріплення прав у українському законодавстві та надання міжнародної допомоги українським дітям.

На сьогоднішній день стала очевидною необхідність розвитку інституту захисту прав дітей у період збройних конфліктів у таких напрямках: необхідно домагатися застосування міжнародних стандартів та викорінення безкарності (якщо у минулі десятиліття основний наголос робився на розробку нормативної бази, то в даний час головним завданням є забезпечення її практичного застосування: держави мають ратифікувати існуючі стандарти у сфері захисту дітей та виконувати відповідні керівні принципи, що дозволяють покращити захист дітей); розробка та прийняття певних правил та процедур, що регламентують механізми взаємодії між регіональними та міжнародними організаціями для більш оперативного реагування та надання відповідної необхідної допомоги та підтримки дітям; розробка ефективних заходів та стратегій з реінтеграції та реабілітації дітей у повоєнний період.

Висновки. У сучасних умовах війни в Україні особливу увагу слід приділяти захисту прав дітей. Конфліктні ситуації, спричинені бойовими діями, створюють надзвичайні ризики для дітей, позбавляючи їх базових прав та можливостей для

нормального розвитку. Діти стають жертвами фізичних та психологічних травм, втрати батьків та близьких, а також зазнають порушення прав на освіту, охорону здоров'я та захист.

Проте, навіть у таких складних умовах, держава та громадські організації вживають значних заходів для захисту дітей. Важливою є роль міжнародних організацій та партнерів, які надають гуманітарну допомогу та підтримку. Основні зусилля спрямовані на забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей, доступу до освіти та медичних послуг, а також реінтеграцію дітей, які постраждали від війни, у суспільство.

Система захисту прав дітей в умовах війни потребує подальшого вдосконалення та адаптації до викликів часу. Необхідно розробити ефективні механізми моніторингу та реагування на порушення прав дітей, а також забезпечити їхнє дотримання на всіх рівнях.

В умовах війни захист прав дітей залишається одним із пріоритетних завдань як для держави, так і для міжнародної спільноти. Спільні зусилля можуть забезпечити безпеку та добробут дітей,

навіть у найскладніших ситуаціях, та створити основу для їхнього майбутнього розвитку та процвітання.

Література

1. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ратифікована в Україні 03.07.1954, набула чинності для України 03.01.1955). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
3. Про правадитини: Конвенція від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
5. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 року № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
6. Bring Kids Back UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>